

DE DRUKKERSFAMILIE VANDER HAEGHEN EN DE "GAZETTE VAN GENT"

Patricia VAN DE VELDE

Inleiding

Er is genoeg materiaal voorhanden om de geschiedenis van de drukkersfamilie Vander Haeghen (*) toe te lichten. Het Huis van Alijn bezit uitzonderlijke stukken die de geschiedenis van de drukkunst en de pers in het algemeen benaderen. Een afdeling hierover kan uitgroeien tot een volwaardige afdeling over de plaatselijke drukkerijen van de voorbije drie eeuwen.

De bezoeker kan een staalkaart worden aangeboden van wat ooit in het Gentse van de drukpersen rolde. De tentoonstelling kan aantonen hoe onze voorouders en wijzelf op de meest diverse manieren met het gedrukte woord in aanraking komen, hoe innig het gedrukte woord deel uitmaakt van ieders persoonlijk en maatschappelijk leven. De tentoongestelde drukpers is een getuigenis van het verleden van de oudste Belgische krant, de "Gazette van Gent", die teruggaat tot 1667 en de houtblokken zijn getuigenissen van de evolutie van de volks- en kinderprint.

De drukkerij Vander Haeghen was de voornaamste drukkerij in de 19de eeuw, want er werden belangrijke drukwerken uitgebracht zoals de *Gazette van Gent*, de *Wegwijzer van Gent* en de *Bibliographie gantoise*, geschreven door Ferdinand Vander Haeghen, zoon van de drukker Désiré-Jean Vander Haeghen. Laatstgenoemde heeft zijn drukkerij overgedragen aan Eugeen Vander Haeghen. Deze drukkersfamilie heeft ontelbare werken gedrukt waaronder ook schoolboeken, waarvan enkele nog bewaard zijn in de volgeladen kasten van het museum "De school van toen".

In het Stadsarchief van Gent en in de Universiteitsbibliotheek zijn talrijke foto's, documenten en gegevens over Vander Haeghen en de algemene drukkerswereld beschikbaar. Het zogezegde "kabinet Vander Haeghen", dat zich vroeger in het Museum Arnold Vander Haeghen bevond, is wel niet meer in zijn geheel terug te vinden, want het is verspreid over beide instellingen.

In het Stadsarchief bevindt zich een fichebak helemaal gewijd aan Vander Haeghen. In de kaartenzaal van de Universiteitsbibliotheek bevindt zich ook een fichebak die onder de noemer "Imprimerie" verscheidene mapjes van drukkers en hun werken bevat. We vinden er bibliografieën terug van Désiré-Jean Vander Haeghen en zijn opvolger Eugeen Vander Haeghen.

De handschriftenleeszaal van de Universiteitsbibliotheek bevat de briefwisseling (†) tussen Ferdinand Vander Haeghen en zijn familie. Het bewaart ook diens *Vliegende Bladen* en *Bibliographie gantoise*, onschatbaar voor de geschiedenis van de boekdrukkunst. De *Wegwijzer der Stad Gent* en de magazijnboeken van Eugeen Vander Haeghen zijn hier ook terug te vinden. In de kelder van de Universiteitsbibliotheek bevinden zich verschillende exemplaren van de "Gazette van Gent".

Uit dit onderzoek blijkt wel dat vele objecten en werktuigen reeds verloren gingen, niet alleen van de oude drukkerijen maar ook van de meest recente. Mogen we dan ook hopen dat deze permanente tentoonstelling zowel de drukkers als de bevolking er toe zal aanzetten

niet te vlug gedrukte documenten te vernietigen. Ondanks hun soms grote oplage gaan ze vaak totaal verloren en nemen op die manier een fragment van onze geschiedenis met zich mee.

De drukkersfamilie Vander Haeghen en het Museum Arnold Vander Haeghen

In de Veldstraat nummer 82 bevindt zich tegenwoordig het Museum Arnold Vander Haeghen, dat voorheen 'Hotel Clemmen' of 'Hotel Vander Haeghen' werd genoemd. Het "Hotel Vander Haeghen was drie generaties lang de woon- en werkplaats van de voornaamste en welvarende drukkersfamilie Vander Haeghen.

Nu kunnen we in dat museum de kabinetten van Maurice Maeterlinck en diens illustratoren Victor Stuyvaert en Charles Doudelet bezichtigen. De Dienst Cultuur van de stad Gent is er bovendien gevestigd. Opmerkelijk is de 18de eeuwse muurbekleding in Chinese zijde. Judocus Clemmen bestelde het wandbehang vermoedelijk tijdens de verfraaiingswerken aan het woonhuis in of kort na 1771. Het Chinees salon was reeds in de 18de eeuw een zeldzaamheid, vandaag is het een unicum. (Capiteyn, 1991: p.8)

Dit herenhuis werd vermoedelijk opgericht naar de plannen van architect David 't Kindt. Deze promotor van de Gentse rococostijl had in 1746 drie oude woonhuisjes langs de Veldstraat verworven. Hij ontwierp een nieuwe gevel voor het gehele eigendom en begon de verbouwingen. Bij zijn overlijden in 1770 waren de werkzaamheden nog niet voltooid.

Zijn weduwe Agnes Verkinderen verkocht daarop in 1771 de panden aan Judocus Clemmen, een Gentse katoenbaron. Deze beëindigde de verbouwing aan de voorgevel en voegde een achtervleugel langs de Leiekant toe. Die nieuwe achterbouw richtte hij in voor zijn katoendrukkerij. Verder werd

het interieur van het hoofdgebouw nog gewijzigd en verfraaid.

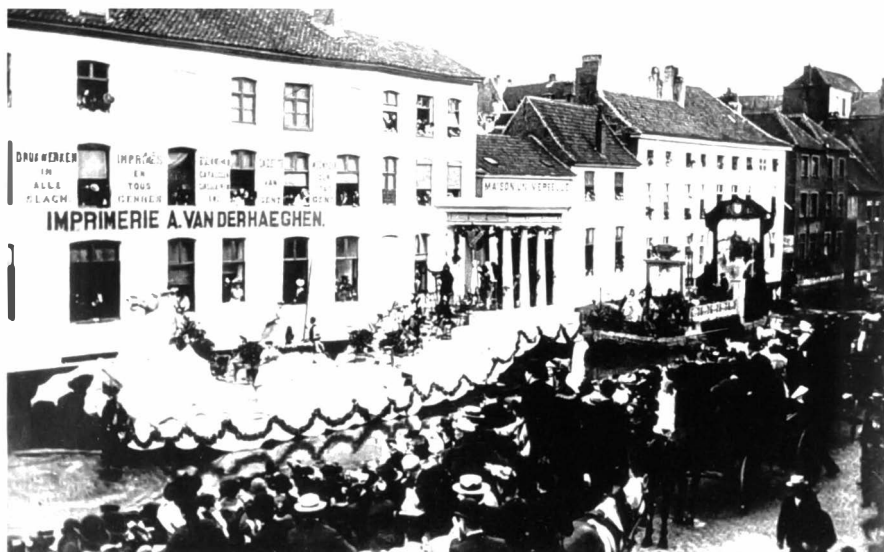
Na het overlijden van Judocus Clemmen in 1802 werd Pieter Clemmen de eigenaar van het gebouw. Hij overleed in 1841. Zijn bezittingen waren zo talrijk dat voor de openbare verkoop ervan een inventaris werd gedrukt bij Désiré-Jean Vander Haeghen, stichter van de voornaamste Gentse drukkersfamilie uit de 19de eeuw. (De Herdt, 1989: p. 16)

Désiré-Jean Vander Haeghen (1797-1850)

Het herenhuis viel in de smaak van de drukker en grootgrondbezitter Désiré-Jean Vander Haeghen die in 1841 uitbreiding zocht voor zijn bedrijf in de Onderstraat 21. Hij had daar in 1827 de drukkerij en de *Gazette van Gend* van zijn overleden oom François-Jacques Bogaert (1775-1849) overgenomen, die op zijn beurt, in 1804, de drukkerij en de "Gazette" overgenomen had van de weduwe van J.E. van der Schueren. (Siffer: p. 42)

In de achterbouw van het Hotel Clemmen, waar voorheen katoenstoffen lagen gestapeld, draaide weldra een krantenpers. Langs de Veldstraat liet de ondernemende drukker een gedeelte van de bestaande Lodewijk XV-gevel doorbreken om er een winkel te openen. Hiertoe had hij in mei 1841 een bouw-aanvraag ingediend.

In 1832 verscheen bij Désiré-Jean Vander Haeghen het eerste pragmatische geschrift uit de Vlaamse beweging na de Belgische revolutie, het was het manifest *Aenmerkingen over de verwaerloozing der Nederduitsche taal*. In 1836 verscheen bij hem de eerste jaargang van de *Bydragen der Gazette van Gend voor Letteren, Kunsten en Wetenschappen*, een poging van de in dat jaar opgerichte "Maetschappy van Vlaemsche Letteroefening onder de kenspreuk: De Tael is gantsch het Volk" (!) om te komen tot een volwaardig literair tijdschrift. Hij was ook de eerste drukker van de "Maetschappy der



De gevel van drukkerij (Arnold) Vanderhaeghen langs de Leie. Foto: A. Vander Haeghen(?).

Vlaamsche Bibliophilen", onder meer door Philip Blommaert opgericht te Gent in 1839. (Simons, 1984: p. 58)

Vanaf 1841 werd de *Gazette van Gent* in de Veldstraat gedrukt en uitgegeven. Vanaf 1842 werd er ook de *Wegwijzer der stad Gent en der Provincie Oost-Vlaanderen* uitgebracht.

Désiré-Jean Vander Haeghen was een zwaarlijvige man die in 1845 getroffen werd door een beroerte die hem raakte in de hersenen. Hij was niet meer in staat zijn eigen zaken te drijven en zijn kinderen waren te jong, hetgeen zijn echtgenote Sophie Hulin (1803-1881) (†) verplichtte de leiding van het bedrijf op zich te nemen.

Deze taak was echter te zwaar voor haar, want de drukkerij was toen de aanzienlijkste van de stad Gent. Ze stelde daarom Willem Rogghé aan als hoofdredacteur van de *Gazette van Gent* en, hoewel hij één van de jongste bedienden was, had mevrouw Vander

Haeghen hem voorlopig met het bestuur van de drukkerij belast. (Rogghé, 1898)

De drukkerij heeft in deze periode weinig werken uitgebracht. In 1850 verschenen slechts twee boeken, in 1851 slechts drie en in 1852 verschenen er ook slechts drie. (Vander Haeghen, deel 5: p.218)

Désiré Vander Haeghen en Sophie Hulin hadden samen zeven kinderen: Eugeen (geboren 1829), Ferdinand (geboren 1830), Alfons (geboren 1832), Sophie (geboren 1833), Edmond (geboren 1836), Hyacinthe (geboren 1837), Jean Baptist (geboren 1853). (Antheunis, 1987: p.129)

Eugeen Vander Haeghen (1829-1880)

Zoon Eugeen Vander Haeghen nam de drukkerszaak en het woonhuis in 1853 over. Onder zijn bestuur vierde de *Gazette van Gent* op 1 januari 1867 haar tweehonderdste verjaardag.

Eugeen nam de nodige schikkingen want de *Gazette van Gent* kon onmogelijk op handpersen blijven gedrukt worden. Dat ging te traag. Hij ondernam een reis naar Duitsland en kocht in Kloster-ober-Zeil een mechaniekpers, de eerste die te Gent werd geplaatst. (Rogghé, 1898)

De leiding van het dagblad beruiste ondertussen bij Willem Rogghé, want Eugeen Vander Haeghen had de handen vol met zijn drukkerij waarvan hij het materiaal gans vernieuwde. Persen en mechanieken waren zijn passie geworden. Hij leerde die zelf te monteren en te demonteren, te herstellen en van 's ochtends tot 's avond stond hij te hameren, te vijlen in zijn mechanicus-werkhuis. (Rogghé, 1898)

Door het plaatsen van geavanceerde drukmachines bracht hij het bedrijf tot grote bloei. Zijn tolerante houding ten opzichte van het nieuwe, dit nieuwsgierig zijn naar de mogelijkheden die technische ontwikkelingen bieden, kan men eveneens bespeuren bij zijn zoon Arnold Vander Haeghen.

Het werk van Eugeen Vander Haeghen volgens de catalogus van "De tentoonstelling van het boek", dat door hem is uitgegeven:

- eigenaar-uitgever van de *Gazette van Gent* en van de *Wegwijzer der stad Gent en der Provincie Oost-Vlaanderen*.
- verzameling van de *Gazette van Gent* (gesticht in 1666)
- verzameling van de *Wegwijzer der stad Gent* (gesticht in 1770)
- boek- en steendrukkerij: kunstdrukwerken (bijzonder materiaal), handelsdruk, wetenschappelijke tijdschriften, boeken over recht en wiskunde, verscheidene boeken en tijdschriften over openbaar onderwijs, hofbouwkunde, genees- en heelkunde, catalogen en vlagschriften.
- actiën en obligaties
- kunstplakbrieven
- geïllustreerde werken

- drukken van fotogravuren
- prachuitgaven met kunstdrukwerken in kleuren en moderne stijl (1e prijzen in de typografische wedstrijden)
- proeven van chromotypografie (driekleurenstelsel)
- nieuwe verbeterde persen en hulpmachines

In de handschriftenleeszaal van de Gentse Universiteitsbibliotheek kan men twee dagboeken van Eugeen Vander Haeghen raadplegen (HS 2869 en HS 3578). Het zijn geschreven magazijnboeken die vermelden op welke datum, welke drukwerken, voor wie werden gedrukt. Het aantal oplagen en pagina's wordt eveneens vermeld en het valt op dat er vele opdrachten voor visite-, adressen- en rouwkaarten zijn geweest. Het eerste boek begint bij januari 1860 en eindigt bij december 1869. Het tweede boek begint bij januari 1881 en eindigt bij mei 1890.

Bij de dood van Eugeen Vander Haeghen in 1880, zette weduwe Victorina De Keyser (1839-1923) de drukkersactiviteiten verder. Dit deed ze onder de naam Eug. Vander Haeghen, tot haar zoon Arnold Vander Haeghen (1869-1942) in 1905 de leiding overnam.

Arnold Vander Haeghen (1869-1942)

Arnold Vander Haeghen zette de drukkersactiviteiten van zijn grootouders en ouders verder. Hij was tevens een niet onverdienstelijk amateur-fotograaf, die ons talrijke getuigenissen naliet van het dagelijks leven in Gent en Vlaanderen omstreeks de eeuwwisseling.

Het "Hotel Vander Haeghen" werd onder Arnold een ontmoetingsplaats voor de Gentse high life. Lange tijd was hij schatbewaarder van het "Syndicaat der boeknijverheden van Oost-Vlaanderen". Zijn interesses lagen echter buiten de beroepssfeer. Arnold was vooral geboeid door de technische uitvindingen die met de tweede industriële revolutie ook in Gent hun ingang hadden gevonden: fotografie, auto's (*) en vliegtuigen.

Hij was actief lid van de "Automobile-Club des Flandres", de "Aero-Club des Flandres" en de Gentse afdeling van de "Association belge de photographie". (*) Laatstgenoemde vereniging was een elitair genootschap. Geregeld werden fotouitstappen met enteties georganiseerd die hem foto's opleverden die hij inzonder naar diverse tentoonstellingen.

Meestal gebruik makend van een soort 'can-did-camera'-techniek getuigt het werk van Arnold Vander Haeghen van een authentieke documentaire visie: straatbeelden, markttonelen, kermissen, sacramentsprocessies, historische stoeten, carnaval, optochten, beroepen, sportmanifestaties, paardenrennen, faits divers. Niets wat in Gent leefde, ontsnapte aan het alziend oog van zijn camera. Zelfs de staking voor het algemeen stemrecht in 1893 werd op dynamische en speelse wijze in beeld gebracht. (Antheunis, 1987: p. 129)

Verschillende familieleden waren actief in de fotografie. Het is zijn oom Ferdinand Vander Haeghen die mede de oproep tekende voor de geplande fotografietentoonstelling in 1866 en na de oprichting van de "Association belge de photographie" vinden we bijna de hele familie in het ledenbestand. (Antheunis, 1987: p. 129)

Na de Eerste Wereldoorlog trok Arnold zich uit het commerciële leven terug. Het winkelgedeelte van het huis werd verhuurd aan een handelaar in delicatessen, exotische vruchten en wijnen. In 1931 werd de bestaande winkelvitrine door een meer aangepaste vervangen. De leegstaande achterbouw werd in 1937 verhuurd aan de S.A. Galeries du Bon Marché. De winkel zelf werd in 1937 verhuurd aan een bonthandelaar, die hem op zijn beurt vanaf 1941 in onderhuur gaf. (De Herdt, 1989: p.19)

Arnold Vander Haeghen zette zich in voor allerlei zaken zoals het Plan van de Arbeid. In 1934 doet hij mee aan een propaganda-fiets-tocht. In het boek *Interbellum in Gent* werd op p. 88 een foto hiervan geplaatst.

Hij overleed in 1942. Bij testamentaire beschikking (14 mei 1929) had hij het Hotel en de achterbouw aan de stad Gent overge-maakt, op voorwaarde dat deze er een muse-um zou in onderbrengen met als thema de 18de eeuw. Een reeks meubels en kunstvoor-werpen zouden de basis van de collectie vorm-en. De Stad moest bovendien de gevel in zijn oorspronkelijke toestand herstellen. (De Herdt, 1989: p. 19)

Deze testamentaire schenking werd in 1945 door de Stad aanvaard, met dien verstande dat Leonie Souka, Arnolds weduwe, nog tot aan haar dood (26 januari 1951) in het Hotel Vander Haeghen zou mogen wonen. (De Herdt, 1989: p. 19)

Sedert een vijftigtal jaar bewaart *Het Huis van Alijn* een collectie glasnegatieven, glas-diapositieven en afdrukken op papier van amateurfotograaf Arnold Vander Haeghen. Men ontdekte deze waardevolle stukken op de zolder van het Hotel Vander Haeghen. In 1946 werd de zoldervondst op bevel van schep en Jos. Vermeulen naar het Stadsarchief overgebracht en vervolgens aan het Museum voor Volkskunde toevertrouwd.

De Gazette van Gent [?]

De "Gazette van Gent" is het eerste Vlaamse dagblad. Het was tot in 1940 de oudste krant van België. Het bracht voornamelijk staatkundig nieuws maar het behandelde bij gelegenheid ook de letterkunde, kunst en wetenschap. De meeste exemplaren bevinden zich in de kelders van de Universiteitsbibliotheek van Gent onder het nummer J01.

Deze beknopte geschiedenis komt uit de *Bibliographie gantoise: recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand*, geschreven door Ferdinand Vander Haeghen. Dat werk is een belangrijk opzoekingsmiddel aangezien Ferdinand alle Gentse drukkers van 1483 tot 1850 vermeldt in zeven delen. Informatie over de tweede helft van de 19de



INHOUD VAN DE BLADEN

831 JAAR - No 948. Inhoud van de bladen... 1898.

NIEUWS- HANDELS- EN ANNONCEBLAD.

VERSCHEENTE MAAL DAGS, UITGEVENDE BIJ DE E. FEYERBACH.

Uitgave A. - Verschijnt op 's Dinsdag's.

Blaadwijziging Overzicht.

Fransche bezettingen. In het laatste van... 1898.

Wolff'sche wetten. In het laatste van... 1898.

Fransche bezettingen. In het laatste van... 1898.

Fransche bezettingen. In het laatste van... 1898.

FRANKRIJK

ZAAK DREYFUS.

De brochure van Esterhazy is leeg gebleven. Gisteren avond... 1898.

ENGLAND

Het vreesgevoel van ons volk. Wat de staatsk... 1898.

FRANKRIJK

TERECHT VAN RAN.

Van Zola heeft verklaard dat hij niet aan het... 1898.

DE WERKSTADIG

In de werksadig... 1898.

FRANKRIJK

De burgermeester van... 1898.

FRANKRIJK

De burgermeester van... 1898.

RECHT VAN REDACTIE

Vertrouwen... 1898.

De inlichtingen worden... 1898.

Van Louis Willems... 1898.

De inlichtingen worden... 1898.

Van Louis Willems... 1898.

De inlichtingen worden... 1898.

OOSTERRIJK-HONGARIJE

Geen verslag. In het laatste van... 1898.

DENEMARKE

De begraving van koning... 1898.

DETSCHLAND

De reis des keizers. Van de reis van... 1898.

DETSCHLAND

De reis des keizers... 1898.

DETSCHLAND

De reis des keizers... 1898.

Buitenland.

NEEDERLAND.

Financiële zaken. Men schijnt al... 1898.

DE RIJKSPERZAAL BIJ MARKGRAF ALBERTI.

1898.

DE RIJKSPERZAAL BIJ MARKGRAF ALBERTI.

1898.

DE RIJKSPERZAAL BIJ MARKGRAF ALBERTI.

1898.

DE RIJKSPERZAAL BIJ MARKGRAF ALBERTI.

1898.

DE RIJKSPERZAAL BIJ MARKGRAF ALBERTI.

1898.

DE RIJKSPERZAAL BIJ MARKGRAF ALBERTI.

1898.

DE RIJKSPERZAAL BIJ MARKGRAF ALBERTI.

1898.

DE RIJKSPERZAAL BIJ MARKGRAF ALBERTI.

1898.

DE RIJKSPERZAAL BIJ MARKGRAF ALBERTI.

1898.



eeuw heb ik gevonden in *De Geschiedenis der Gazette van Gent*, gedrukt door Arnold Vander Haeghen. De informatie over die persoon heb ik dan weer gevonden in *Het Museum Arnold Vander Haeghen. Het boek Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)* is ook aan te raden.

Het uitgeven van een krant of dagblad moest steeds voorafgegaan zijn door het toekennen van een privilege. Daarvoor werd een bepaalde som betaald en de verplichting aanvaard alle gemeentelijke en officiële mededelingen gratis op te nemen. Daarvoor werd ook de bescherming van de 'raad' toegezegd in geval van gerechtelijke vervolgingen en concurrentie. (De Smedt, 1951: p. 24)

De eerste drukker van het blad was Maximiliaan Graet. Hij kreeg op 17 november 1666 het privilege tot het drukken van de *Ghendtsche Post-Tijdinghen*. Het eerste nummer verscheen op 1 januari 1667, maar het oudste werk dat nog bewaard is gebleven, is nummer 69 van 8 september 1667. (*) We vinden een afdruk hiervan terug in de *De Geschiedenis der Gazette van Gent* (p. 2), in de *Uit de geschiedenis van de pers* (p. 100) en in het *Tijdschrift voor geschiedenis van techniek en industriële cultuur* (p. 15-16).

In 1667 was het blad klein van formaat. Het was oorspronkelijk opgevat als een echte kroniek. De gebeurtenissen werden weergegeven zonder commentaar van de uitgever. En alhoewel de krant het epitheton "Gendtsch" droeg, werd bijna uitsluitend nieuws uit het buitenland opgenomen. Alleen wanneer Gent met een militaire gebeurtenis in verband werd gebracht, was de stad een vermelding waard. Van plaatselijke gebeurtenissen en van stadsnieuws was geen sprake. Toen er een gewichtige gebeurtenis voorkwam, werd wel een afzonderlijk bijvoegsel verkocht, waar beschrijvingen en bemerkingen over oorzaken en gevolgen van gebeurtenissen werden behandeld.

Op 3 oktober 1667 publiceerde de drukker een boodschap die als de eerste advertentie van het nieuwsblad kon doorgaan. Hij meldde aan zijn cliënteel dat bij Maximiliaan Graet de tekst van het verdrag tussen Frankrijk en Portugal ter beschikking was. Vanaf 1675 verschenen vaker aankondigingen.

Omtrent het einde van het jaar 1676 kwam de weduwe van Maximiliaan Graet de voortzetting van het privilege van haar man. Haar kinderen vroegen ook het privilege aan en de "Gazette" bleef het eigendom van de familie tot in het jaar 1721.

De "Gazette" ging vervolgens in 1723 over in de handen van de broers Frans en Domien Van der Ween, maar zij veranderden de titel. De *Ghendtsche Post-Tijdinghen* heette nu *Gazette van Ghendt*.

In het Ancien Régime was het uitgeven van een berichtenblad in elke stad het privilege van één drukker. Dit werd trouwens bij octrooi vastgelegd. En dat het uitgeven van een dagblad geen lucratieve zaak was, waarin elke drukker graag investeerde, wordt door het volgende gegeven bevestigd. Op 24 maart 1761 betaalde de drukker Jan-Thomas Meyer de ronde som van 8000 gulden aan de centrale overheid voor het privilege van de *Gazette van Ghendt*. (Van de Wiele, 1989: p. 14)

Zijn weduwe zette het drukken ervan voort tot 12 september 1771, waarna het privilege tot in 1794 verleend werd aan haar zoon Jan-Francies Vander Schueren (1751-1802). Deze vertrouwde de "Gazette" toe aan de drukpersen van Judocus Begyn.

Een eerste bijlage met advertenties werd in december 1750 aan de krant toegevoegd. Te rekenen vanaf het jaar 1777 was het belang van de "Gazette" zo groot, dat de uitgever verplicht was bij ieder nummer een bijvoegsel te geven.

Tijdens de Franse republiek prijken aan het hoofd van de *Gazette van Ghend* de woorden: "Vryheyd, Gelykheyd, Onpartydigheyd".

In 1795 was er een valse *Gazette van Gend* met de woorden: "Vryheyd, Gelykheyd", maar dit blad heeft niet lang standgehouden. (Voordeckers, 1963: p.1)

Politieke en financiële oorzaken waren hier de oorzaak van: vooreerst de verdwijning van het "Comité van Waekzaemheyd", (°) onder wiens bescherming de drukker-uitgever van het blad, A.B. Stéven, zich had gesteld en de druk van de publieke opinie tegen de verval-sing van haar traditioneel nieuwsblad; vervolgens het tekort aan annonces en een aangekondigde verhoging van de belasting op de kranten. (*Gazette van Gend*, 2 maart 1795, nr. C, p. 8)

Nadat J.F. Vander Schueren was overleden, was zijn weduwe in 1804 in staat drukkerij en privilege van de "Gazette" te verkopen aan de drukker François-Jacques Bogaert-De Clercq. Dit voor de mooie som van 15.000 F en een lijfrente van 1.700 F. Hij nam ook een deel van het materiaal van Judocus Begyn over.

Vanaf 1809 tot 1811 werd Bogaert door het Frans bewind verplicht een tweetalige krant uit te geven. Te rekenen van 1810 tot 8 april 1811, draagt het blad de verfranse titel *Gazette de Gand*. In de loop van 1811 ondergaat het blad talrijke titelwijzigingen: *Journal du Département de l'Escaut et Annonces; Feuille d'affiches, annonces et avis divers du Département de l'Escaut en Journal du Département de l'Escaut*. Bogaert was bovendien verplicht een Franse medewerker in dienst te nemen.

Toen Bogaert gedwongen werd zijn krant in twee talen uit te geven, betekende dit voor hem een belangrijk verlies aaffabonnees ten gunste van de concurrerende *Journal du Commerce*, in eigendom van Julien-Nicolas Houdin. Van overheidswege kregen beide uit-

gevers toen de opdracht gezamenlijk een krant uit te geven. Dit was de reeds vermelde *Journal du Département de l'Escaut et Annonces*. Doch de opgedrongen regeling liep reeds in 1811 op een sisser af. Na lang aandringen en na vele brieven van Bogaert, kreeg de krant op 9 februari 1814 de Nederlandstalige titel *Gazette van Gend*.

Na Bogaerts overlijden in 1827, nam zijn neef Désiré-Jean Vanderhaeghen diens drukkerij in de Onderstraat over. Hij nam ook de druk van de "Gazette" over. Op 5 april 1829 (°°) en op 3 oktober 1830 (°°) werd de titel licht gewijzigd. Vanaf 24 juli 1831 heeft het blad weer de titel *Gazette van Gend*. Het blad verscheen tweemaal per week op zondag en donderdag, maar sinds 22 juni 1831 verscheen het drie keer per week.

Te Gent valt na 1830 een zeer grote verdeeldheid in de uitgeverijen op. Na 1839 waren er meer dan twintig bladen die elkaar het lezerspubliek betwisten, onder de 100.000 zielen die de stad toen telde. (De Smedt, 1951: p. 37)

Vanaf 1841 werd de krant in de achterbouw van het voormalige Hotel Clemmen in de Veldstraat gedrukt. Er werden echte reporters in dienst genomen, die de sfeer ter plaatse objectief konden verslaan. In 1844 werd de titel van de *Gazette van Gend* definitief veranderd in *Gazette van Gent*. (°°)

Désiré-Jean Vanderhaeghen ijverde voor een beter taalgebruik in zijn krant. Vlaamse letterkundigen werden aangetrokken en vanaf 1836 tot 1839 verscheen een rubriek "Bijdragen voor Kunsten, Letteren en Wetenschappen", met proeven van taalstudie, vaderlandse geschiedenis en oudheidkunde, beoordeling van nieuwe boeken en met verzen van contemporaine dichters, onder wie de bekende Vlaming Prudens Van Duyse. (°°)

De *Gazette van Gent* kreeg daardoor een hoger intellectueel aanzien en kwam tot grote



bloei. Door haar bindingen met de voorvechters van de Vlaamse Beweging werd de *Gazette van Gent* zelfs een belangrijke pion in de taalstrijd. Nog jaren later in 1899 drukte de redactie de hoop uit dat "nooit de tijd zou weerkomen waarop een vreemde verdrukker (de Fransen) haar dwong in een vreemde taal te schrijven en zij nog eeuwen lang in haar zuiver Vlaams klee de edeldenkende Vlaamse lezer mag welkom zijn."

In 1850 werd letterzetter Willem Rogghé (1824-1896) aangewezen als hoofdredacteur van de *Gazette van Gent*. Hij zorgde voor de opbloei van de krant. Ter versterking van de redactie werd in 1855 diens vriend en schrijver Pieter Geiregat (1828-1902) (¹⁴) aangehouden. Willem Rogghé nam met de steun van weduwe Vander Haeghen diens boekhandel over en opende die in 1856. In 1865 verliet hij de drukkerij en de *Gazette van Gent* om zich helemaal te kunnen richten op zijn boekhandel. (Simons, 1984: p. 69)

Eugeen Vander Haeghen die op 5 januari 1853 de leiding van het krantenbedrijf nam, liet redactionele beslissingen meer en meer aan zijn medewerkers over, terwijl hij zelf vooral geboeid was door drukkerstechnieken. Onder hem zou de krant sinds 1855 in plaats van drie, zes edities per week kennen. Ook het formaat werd aangepast en het blad telt nu de meeste inschrijvers van alle Vlaamse dagbladen. Het was vanaf toen het eerste Vlaamse blad dat dagelijks zou verschijnen.

Hij moderniseerde het drukkersbedrijf en zijn zoon Arnold Vander Haeghen zette deze visie verder. Bovendien had Eugeen een voorkeur voor het uitgeven van zeer verzorgde luxeuze boeken en ander artistiek drukwerk. De *Gazette van Gent* nam in de drukkerij niet langer de eerste plaats in.

Arnold Vander Haeghen nam op 1 januari 1905 de druk van de *Gazette van Gent* over en hij verhoogde het prestige ervan. Hij

plaatste geregeld reclameadvertenties in andere bladen.

In 1907 werd de drukkerij getroffen door een staking, omdat men het nieuwe loontarief voorgedragen door de Boekdrukkersbond niet wou aanvaarden. De aanpassing van het tarief en de strijd voor de 9-urendag en de 48-urenweek, zouden de volgende decennia keer op keer onderwerp uitmaken van een harde strijd tussen patroons en tewerkgestelden in de druknijverheid.

Vakverenigingen in de drukkersbranche behoorden tot de eerste en strijdbaarste in hun soort. Hun macht was, in een periode waarin het gedrukte woord vrijwel het belangrijkste communicatiemiddel voor de burgerij uitmaakte, vrij groot. Ze konden het zich immers veroorloven een drukkerij of een dagbladuitgeverij lam te leggen. (Van de Wiele 1989: p. 44)

Na een onderbrekende oorlogsperiode werd de krant op 17 juni 1919 overgenomen door het samenwerkende genootschap "Gazette van Gent", die de redactie en de burelen overbracht naar een drukkerij in de Bloemstraat nr. 42. Vervolgens verhuisde het naar een drukkerij in de Nieuwenbosstraat, waar ook *La Flandre Libérale* (¹⁵) werd uitgegeven van 1874 tot 1974.

De *Gazette van Gent*, die zich tot dan toe strikt neutraal had opgesteld, kreeg van toen af een meer liberaal karakter. De eerste wereldoorlog brak immers het nationaliteitsgevoel ten voordele van het liberale denken dat het klerikalisme met alle kracht bestreed. (De Bleecker, 1999: p. 253)

Met de Duitse bezetting in mei 1940 verdween de *Gazette van Gent* definitief uit de Gentse krantenkiosken. Het laatste drukwerk heeft als nummer 19 en het bevindt zich in de Universiteitsbibliotheek.



Overzicht van de drukkers, eigenaars en uitgevers van de "Gazette van Gent"

Maximiliaen Graet 1667-1676
(Breidelsteeg, *Engel*; stichter van de
"Ghendtsche Post-Tijdinghen")

Weduwe Maximiliaen Graet 1677-1682
(Breidelsteeg)

Erfgenamen Maximiliaen Graet 1683-1712
(Breidelsteeg)

broers Michiel en Augustinus Graet 1713-1717
(Korte Geldmunt, *Gulden Lelie*,
later *Diamanten Ring*)

Augustinus Graet 1717-1720
(Breidelsteeg, *Engel*)

broers Frans en Dominicus vander Ween 1723-1733
(Koommarkt, *Gulden Bijbel*)

Dominicus vander Ween 1734-1747
(Veldstraat, *Gulden Bijbel*)

Pieter-Jan Vereecken 1748-1749
(Korte Munt, verhuist naar Oudenaarde)

Michiel-Pieter de Goesin 1749-1761
(Rechtover de oude Raad, *Groene Kruis*)

Jan-Thomas Meyer 1761-1771
(Hoogpoort, 't *Gekroonde Zweird*)

Weduwe Jan-Thomas Meyer 1771-1794
(Hoogpoort, 't *Gekroonde Zweird*)

Jan-Francis Vander Schueren en
Judocus Begyn 1794-1804
(Graslei)

Francis-Jacobus Bogaert-De Clerq 1804-1826
(Onderstraat, *Serpent*)

Désiré-Jan Vanderhaeghen 1827-1850
(Onderstraat 21, Veldstraat)

Weduwe Désiré-Jan Vanderhaeghen 1850-1852
(Veldstraat)

Eugeen Vanderhaeghen 1853-1880
(Veldstraat 66 / Bureel der Gazette van Gent)

Weduwe Eugeen Vanderhaeghen 1880-1904
(Veldstraat 60)

Arnold Vander Haeghen 1905-1942
(Veldstraat 60)

Andere drukwerken van drukkerij Vander Haeghen

Uit het enorme aantal drukwerken van de familie Vander Haeghen is het moeilijk een representatieve keuze te maken. Ze hebben immers ook in het Frans, het Italiaans en het Engels gedrukt.

Behalve de *Gazette van Gent* waren nog drie belangrijke publicaties aan de drukkerij Vander Haeghen verbonden, namelijk de *Wegwijzer der Stad Gent*, *Bibliographie gantoise* en *Bibliotheca Belgica*. De twee laatstgenoemde zijn de grote bibliografische werken van Ferdinand Vander Haeghen, die op 19 april 1869 werd benoemd tot hoofdbibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek van Gent.

Zodra die werken in de wereld bekend waren, gaf het aanleiding tot wetenschappelijke briefwisseling en gesprekken, tot artikels in tijdschriften, en niet alleen in België en Nederland. We kunnen die informatiebronnen raadplegen in de handschriftenleeszaal (¹⁶) van de Universiteitsbibliotheek.

Vermeldenswaardig is het feit dat deze Gentse bibliograaf een tot dan toe nog nooit gebruikte vorm voor een bibliografie heeft aangenomen: *de fichevorm*. (Plechtige Herdenking, p. 43)

Zijn werk heeft ook de grondslag gevormd voor het unieke en nog steeds aangroeiende fonds Gentenaars gewijd aan de drukwerken die te Gent en over Gent verschenen zijn.

In 1890 richtte hij een oproep tot de Vlaamse adellijke families om hun familiearchieven

op de bibliotheek te deponeren voor klassering en betere bewaring. Al die informatie heeft hij geklasseerd onder de naam "Vliegende Bladen", zoals hij de vlugschriften, prenten, brochures, plakaten en volksprenten noemde die kwamen aangevlogen.

De Wegwijzer der Stad Gent

De *Wegwijzer der Stad Gent*, oorspronkelijk Almanak genoemd, verscheen voor het eerst in 1770, nadat de boekdrukker Philippe Griblet hiervoor octrooi had gekregen op 26 oktober 1769. In 1802 kwam de uitgave in het bezit van de eigenaar van de *Gazette van Gent*, Francies-Jacobus Bogaert. (De Herdt, 1989: p.89)

Sinds 1827 waren diens drukkerij en drukwerk in handen van de familie Vander Haeghen. Deze drukkerij verhuisde naar de Veldstraat in 1841. Er bestaat een afbeelding van de eerste *Wegwijzer der Stad Gent* die gedrukt werd in de Veldstraat in 1842.

De *Wegwijzer der Stad Gent* kan als dé handelsgids en hét inlichtingenboek van het 18de, 19de en begin 20ste-eeuwse Gent beschouwd worden: namen en adressen van verenigingen, genootschappen, fabrieken, geestelijken, abdijen en kloosters, lijsten van de markten, de standplaatsen en het vertrek van de diligences (17) werden opgenomen. Verder zijn er nog commentaren bij processen, levens van politici en kunstenaars, enz. te vinden.

De Bibliographie Gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850)

In 1858 nam Ferdinand Vander Haeghen, broer van Eugène Vander Haeghen, met één slag plaats in de wereld van de bibliografen. Zijn publicatie van de zes delen *Bibliographie Gantoise*, waaraan in juli 1869 een zevende deel, de indices, werd toegevoegd, omvatten alle drukwerken van drukkerijen te Gent.

De zuiver bibliografische beschrijvingen werden omlind met allerlei bibliografische en geschiedkundige notities, die in menig geval van belang zijn voor de drukgeschiedenis van de Nederlanden en die uitmunten door hun oorspronkelijkheid.

Aan het vijfde deel heeft hij vier volksprenten toegevoegd: "Gentse Ommegangk", "Seven wyven....", (18) "Twee nieuwaarswensen van nachtwakers" en "Lcurders".

De Bibliotheca Belgica

De *Bibliotheca Belgica* is een historisch-biografisch werk, in 1879 opgezet door Ferdinand Vander Haeghen. In 1964 en 1979 werd dit verdienstelijke werk heruitgegeven.

De *Bibliotheca Belgica* biedt een beschrijving van alle bekende drukwerken in de Zuidelijke Nederlanden van de 15de tot de 17de eeuw. Oorspronkelijk liet Ferdinand Vander Haeghen deze informatie publiceren op losse bladen, zodat de lezer alles kon ordenen volgens een eigen indeling. Aangezien het werk na Vander Haeghen nog werd verdergezet door andere auteurs en het te omvangrijk werd, is het nadien uitgegeven in gebonden delen, waarin alle onderwerpen alfabetisch werden gerangschikt.

De *Bibliotheca Belgica* beschikte over speciale stellen lettertypen. Heel het apparaat werd opgeëist door de Duitsers gedurende de Tweede Wereldoorlog. (Plechtige herdenking F. Vander Haeghen, p. 43)

Beknopt overzicht van de evolutie van de drukunst

De techniek van het drukken met gegraveerde houtblokken en met losse letters werd niet voor het eerst in Europa uitgevonden. Het procédé om in reliëf uitgesneden beelden en lettertekens over te drukken was reeds in Egypte in de 6de eeuw gekend. In China en Japan werd vanaf de 8de eeuw op papier, textiel en leder gedrukt. Vanaf de 11de eeuw



vermenigvuldigde China zijn schrift in hout, tin en ceramiek. Vanaf de eerste helft van de 14de eeuw ontstonden in Korea de eerste drukkerijen met koperen typen. (Lebeer, 1927: p 34)

De Chinezen drukten boeken die per bladzijde in hout waren gesneden. Tegelijkertijd werden in de 12de eeuw in Duitsland tekeningen op hout gesneden. In de eerste helft van de 15de eeuw kwam men tot de eerste vormen van *xylografie*.⁽¹⁹⁾

Het principe van het drukken in hoogrelief (hoogdruk, houtsnede) en laag reliëf (laagdruk, kopergravure) ontwikkelde zich in Europa tussen 1400 en 1435 en kende vooral via de productie van fel gegeerde devotieprenten (volksprenten) een snel en groot succes. Ook de opkomst van de papiernijverheid schiep ideale omstandigheden voor deze eerste vorm van de druktechniek. Vermits geen persen bestonden, werd de afdruk verkregen door over het blok heen en weer te wrijven met een soort prop of borstel van paardenhaar en leer.

In het tweede kwart van de 15de eeuw was het afdrukken van prenten en blokboeken⁽²⁰⁾ reeds goed verspreid, toen één of meerdere personen eraan dachten met individuele letters teksten te gaan drukken.

Lang heeft men gestreden over de vraag wie de uitvinder van de moderne boekdrukkunst was. Tussen 1452 en 1455 drukte Johannes Gensfleisch von Hofe zum Gutenberg uit Mainz tweehonderd exemplaren van een Latijnse bijbel. Hiermee wordt hij vaak aangezien als de uitvinder van de *typografie*, het drukken met losse, in metaal gegoten en herbruikbare letters, en als eerste drukker van een grotere oplage. Hij liet tevens de eerste goed bruikbare drukpers construeren. (Denys, s.a.: p.10)

Gutenbergs uitvinding van de typografie kwam op een geschikt moment, want in de

14de en de 15de eeuw nam de geletterdheid in brede kring toe. De opkomende steden, de universiteiten, Renaissance en Humanisme zorgden voor een ruimer lezerspubliek. Ook de fabricage van papier was vanaf de 14de eeuw in Europa voldoende ingeburgerd om op bevredigende wijze het probleem van de grondstof op te lossen, dit in tegenstelling tot perkament dat zeldzaam en zeer duur was.

Typografie en houtsnede zijn *hoogdruk-procédés* die van dezelfde drukpers gebruik maken. Met hoogdruk worden de grafische werkwijzen aangeduid waarbij de af te drukken gedeelten hoger liggen dan de niet drukende delen. Om een houtsnede te maken worden de partijen die in druk wit moeten blijven in een gladgeschuurde plank langshout⁽²¹⁾ met messen, beitels en gutsen weggesneden.

In het begin vormde de boekproductie verreweg het grootste deel van de drukkersactiviteiten. Zodoende wordt de typografie, het schrijven door het afdrukken van beelden en letters, ook boekdrukkunst genoemd. (Van der Linden, 1979: p. 81)

Dirk Martens van Aalst was de man die de boekdrukkunst in België invoerde in het jaar 1473. In Oost-Vlaanderen waren er op het einde van de 15de eeuw alleen te Aalst, Gent en Oudenaarde boekdrukkerijen. (Siffer, s.a.: p.23, 27)

Gent heeft in de 15de eeuw twee drukkerijen gekend, die van Arend De Keyser en die van zijn weduwe. In de 16de eeuw was Pieter de Keyser, niet de opvolger van Arend, werkzaam in Gent. Hij had zich gevestigd aan het Veerleplein. Andere voorname boekdrukkers en letterstekers waren G. Van Salenson, G. Manilius⁽²²⁾ en H. Van den Keere.

In grote trekken stelt men vast dat het drukkers- en boekhandelscentrum te Gent vanaf het begin van de 16de eeuw tot aan het einde van de 18de eeuw zich concentreerde rond



het Veerleplein. Dat was begrijpelijk, want in het Gravenkasteel zetelde de Raad van Vlaanderen. Deze was de voornaamste opdrachtgever van veel drukwerken en de grootste afnemer van papierbenodigdheden. (Machiels, 1975: p. 5)

In de 16de eeuw bezat Gent verscheidene drukkerswerkplaatsen, meestal door eigen stadsbewoners beheerd, maar het was te Antwerpen, de internationale handelsmetro-pool, dat nagenoeg de helft van de drukkers-uitgevers en boekhandelaars, in onze streken bekend, hun beroep hebben uitgeoefend.

Ongetwijfeld is de bekendste onder hen Christoffel Plantin uit Tours, die honderden uitgaven produceerde. De boekhouding van zijn drukkerij en het merendeel van de documenten in het Museum Plantin-Moretus bewaard, bevatten onschatbare inlichtingen over de werking van een drukkerij-boekhandel in de 16de eeuw en over de reglementen waaraan de drukkers in die tijd waren gebonden.

Sinds 1521 dienden de drukkers hun publicaties aan de geestelijke goedkeuring (approbatie) voor te leggen. Ze werden zowel beschermd als gecontroleerd door de wereldlijke overheid: deze kende hun octrooien toe, die hun de wettelijke toegang tot het beroep verleenden, en privilegiën waarbij ze het alleenrecht verkregen om uitgegeven werken te publiceren of de toelating een bepaald boek heruit te geven. Van 1570 tot 1576 werd Plantin door Filips II belast met een onderzoek naar de bekwaamheid van de drukkers in de Nederlanden. (Rouzet, 1975: p. 8)

In de 17de eeuw waren Maximiliaen Graet en J. Van den Kerchove de voornaamste boek-drukkers en letterstekers van Gent. In de 18de eeuw waren dat M. de Goesin, D. vander Ween, J. Meyer en J. Begyn. In de 19de eeuw waren dat de huizen Vanderhaeghen, Vander Schelden en Snoeck. (Siffer p. 41)

In de 19de eeuw was in Gent op het gebied van de drukunst een heropleving vast te stellen; zowel het aantal drukkers als het gedrukte neemt toe in omvang. Onze kennis van de 19de eeuwse boekenproductie te Gent is wel, wegens het onvolledig statistisch materiaal, erg gebrekkig (vergeten wij niet dat de *Bibliographie gantoise* slechts tot rond 1860 gaat). Niemand kan precies zeggen hoeveel boeken er in de tweede helft van deze eeuw gedrukt werden, noch welke de belangrijkste zijn.

Welke waren nu in het kort de voornaamste factoren die een invloed uitgeoefend hebben op de heropbloei van de drukkunst in deze periode. Op de eerste plaats de industriële revolutie die het mogelijk maakte met nieuwe technieken snel en veel te drukken. Op de tweede plaats de Universiteit. Vanaf haar oprichting in 1816 heeft deze instelling talloze opdrachten aan de Gentse drukkers gegeven. Wij denken niet zozeer aan de publicaties door haar zelf uitgegeven, maar vooral aan het aantal thesissen en handboeken. (Machiels, 1975: p.85)

Ook de betekenis van de Koninklijke Vlaamse Academie mag niet vergeten worden. Bepaalde drukkers hadden zich gespecialiseerd in dergelijk werk en de titel drukker van de Universiteit of van de Academie was erg begeerd. Een andere factor was de aangroei van het aantal wetenschappelijke, pseudo-wetenschappelijke en culturele verenigingen. Nog nooit telde Gent zoveel sociëteiten. Elk van hen wenste een blad, een tijdschrift, een tentoonstellingscatalogus, enz.

De volkstelling van 1896 heeft uitgewezen dat België toen 1341 typografische drukkerijen kende, 18 drukkerijen die werkten met chromolithografie, 199 drukkerijen die lithografie toepasten, 4 die muziekwerken drukten en 4 die reeds experimenteerden met fototypes. De drukkerij Vander Haeghen behoorde



tot de eerste groep. (Liebrecht, 1923-1924: deel 6, p. 100)

Naast de vele drukwerken kan de onderzoeker van de Gentse drukkerijen ook een beroep doen op een reeks documenten (brieven, verslagen, archiefstukken en dergelijke meer) die door Ferdinand Vander Haeghen in een veertigtal mappen gerangschikt werden per drukker. Informatie over drukkerij Vander Haeghen is hier zoek, net zoals in de "Vliegende Bladen" die heel wat materiaal over andere 19de-eeuwse drukkers bevatten.

Techniek, vormgeving en functie van de drukpers

Inventarisnummer: V.G. 93-176

Functie: afdrukken van drukvormen in hoogdruk.

Hoogte: 203 cm.

Breedte: 130 cm.

Lengte: 166 cm.

Datering: 18de eeuw (volgens de fiche maar hier is geen bewijs van).

Herkomst: drukkerij Vander Haeghen.

Slechte materiële toestand door actieve houtworm.

Beschrijving: drukpers bestaande uit twee dikke verticale balken met inkepingen, bevestigd op twee liggende balken. De verticale balken zijn aan de bovenkant verbonden door een horizontale balk. Hierop een rechthoekig metalen bordje met de tekst "Gazet van Gent" in witte letters. Onder deze dwarsbalk een tweede balk, die op en neer kan worden geschoven. Door de tweede balk een ronde staaf met schroefdraad. Om deze schroef een ring waaraan een metalen staaf met een houten handvat. Onder aan de schroef een dikke metalen plaat, deze plaat is door middel van een metalen constructie verbonden met de schroef. Het uiteinde van de schroef oefent op een punt druk uit op de plaat. Tussen de verticale balken is horizontaal een houten blad bevestigd. Dit blad rust op een houten constructie, die met vier poten

op de grond rust. Op deze constructie twee metalen staven, hierin zit het blad vast. Het blad heeft aan beide zijden een soort handvat, waardoor een touw gespannen is. Dit touw zit vast aan een katrol onder de houten constructie. Deze katrol is verbonden met een draaiend handvat. Op het blad een houten bak, waar een houten raam aan vastzit met scharnieren.

De drukpers is een apparaat waarmee drukwerk en grafiek vervaardigd worden. Er moet een onderscheid gemaakt worden tussen staande (hand)persen, waarin ieder te bedrukken vlak afzonderlijk moet worden ingevoerd, en mechanische persen, waarin de papiervellen automatisch onder de pers worden doorgevoerd.

Het drukken in hoogdruk gebeurde aanvankelijk met de degelpers of vlakke pers. Zij bestaat uit een platte tafel die men perssteen noemt. Op die tafel legde men de vormen, die dan manueel met een veerkrachtige of elastische rol van inkt werden voorzien. Aan de ene kant van deze tafel is een plaat vastgemaakt, dat men het drukkord noemt, waarop men het papier legde, na het eerst bevochtigd te hebben. Op het papier en het drukkord legde men een stuk laken of kasjmier, timpaan genoemd, dat openingen had voor de druk. Het timpaan belette het papier te scheuren en het bedekte de delen die niet bedrukt mochten worden.

Het drukkord met het papier werd nu op de perssteen gelegd. Met behulp van een handhaaf schoof men perssteen, vorm en drukkord onder de pers. Aan het tegenovergestelde einde van het drukkord, maar nog aan dezelfde tafel, zijn twee opgaande standers vastgemaakt, verbonden door een dwarsstuk. Door dit dwarshout gaat een schroef die, door de beweging van een hendel, naar beneden drukt. Het uiteinde van de schroef is voorzien van een plank of een bord, de degel. (Guibertus, 1908: p. 54)





Aangezien papier manueel tussen de degel en de drukvorm moest gelegd worden, was het rendement van de oplagen laag. Men verkreeg ongeveer driehonderd vellen per uur. (DeBens, 1997: p. 196)

Vanaf de uitvinding van de boekdrukkunst tot het einde van de 18de eeuw werd uitsluitend zo een handpers gebruikt. (Schuitemaker & Ronner, 1912)

Tot ca. 1800 breidde het lezerspubliek zich nauwelijks uit zodat de drukkers weinig behoefte hadden aan snellere en betere productiemiddelen. De industriële revolutie bracht hierin verandering: gaandeweg werden bredere lagen van de bevolking, zoals de middenstand en geschoolde arbeiders, geletterd. Er was een groeiende vraag naar meer en goedkoper drukwerk, zodat mechanisatie het antwoord moest brengen. Het typografisch gebeuren van de 19de eeuw had echter niet het boek, maar de opbloeiende dagbladers als belangrijkste onderwerp. (Denys, 1989: p. 36)

De volgende stap in de mechanisering van het drukken, was de ontwikkeling van de mechanische cilinderpers, waarbij het papier tussen een vlakke vorm en een cilinder loopt. Het rendement van deze pers bedroeg ongeveer vijfduizend vellen per uur.

In het midden van de 19de eeuw werd de rotatiepers uitgevonden; voortaan was ook de vorm waarover het papier rolde cilindervormig. De snelheid van deze drukpers zorgde voor een nog grotere oplage. (De Bens, 1997: p. 197)

De tentoongestelde houten handpers⁽³¹⁾ heeft in de tweede helft van de 19de eeuw dienst gedaan voor de *Gazette van Gent*, maar aangezien drukkerij Vander Haeghen in die tijd reeds gemechaniseerde drukpersen gebruikte, lijkt het mij waarschijnlijk dat deze handpers alleen nog voor klein werk, zoals aanplak-schriften en proeven werd gebruikt.

Korte samenvatting als museumtekst:

Vanaf het ontstaan van de boekdrukkunst werden houten drukpersen gebruikt voor het drukken van letters, boeken en volksprenten. Tot in de 18de eeuw werden uitsluitend dergelijke handpersen gebruikt. Dit exemplaar werd gebruikt voor hoogdruk, waarmee de grafische werkwijzen worden aangeduid waarbij de af te drukken gedeelten hoger liggen dan de niet drukkende delen. Na de mechanisering van de druktechnieken deed het louter dienst voor klein drukwerk zoals pamfletten, volksprenten, proeven, enz. Deze houten drukpers werd gebruikt door de befaamde drukkersfamilie Vander Haeghen die in de 19de eeuw het privilege had verkregen om de *Gazette van Gent* te drukken. Dit dagblad was de eerste krant van Vlaanderen die teruggaat tot 1667. Met de Duitse bezetting in mei 1940 verdween de *Gazette van Gent* definitief uit de Gentse krantenkiosken.

Techniek, vormgeving en functie van de houtsnede

Voorbeeld: inventarisnummer: V.G. 26-655

Voorwerp: cliché (negatiefplaat) naar houtblok.

Beschrijving: 20 afbeeldingen van een kaartspel met vermelding Gand Deporre⁽³²⁾ (34,5 x 28,5 cm).

Gelijkenis met inventarisnummer VG 26-841: een houtsnede met twintig afbeeldingen (4 rijen van 5) van speelkaarten: koningen met scepters, vrouwen met bloemen, boeren met bijlen. Op de kaarten van de vrouw staat "Deporre te Gend" (37 x 30 cm).

Gelijkenis met inventarisnummer V.G. 26-642: een houtsnede met twintig afbeeldingen van kaartspelfiguren met toevoeging van naam (34,5 x 29,5 cm) en bijgevoegde zwarte afdruk van ca. 1970.

Gelijkenis met inventarisnummer V.G. 26-645: een houtsnede met 24 afbeeldingen van



speelkaartfiguren: koningen, dames en boeren in dubbelbeeld (35 x 30 cm).

(Cat. Tent., 1974. *Gentse Drukwerken uit de verzamelingen van het Gentse Museum voor Volkskunde*, 20 juli tot 1 sept. 1974. Gent: Museum voor Volkskunde)

Vooraleer een antwoord te kunnen geven op de drievoudige vraag: wanneer, waar en hoe ontstond de houtsnijkunst, moet men overeengekomen zijn over de betekenis die men hecht aan "een houtsnede". Men kan immers denken aan een blok waarop men een beeld in reliëf heeft uitgesneden, of aan de afdruk verkregen met behulp van dat blok. (Lebeer, 1927: p.33)

De techniek om vormen in reliëf uit te snijden en het procédé van hoogdruk bestonden vóór de 14de eeuw in West-Europa. Het werd aangewend om vormen te drukken in zegels, tegels, banden van boeken, perkamenten bladen en om figuren op fijne stoffen over te brengen. De houtsnede was oorspronkelijk enkel een middel om beelden tegen voordelige prijzen aan het volk te brengen. (Lebeer, 1927: p. 44)

De houtsnede was niet geboren uit een drang naar kunst, het ontstond als een bescheiden en noodzakelijk middel om aan godsdienstige, sociale en educatieve behoeften te voldoen. Vlaanderen mag zich bij de vooraanstaande gewesten rekenen waar houtsnijkunst als kunstvak met veel luister werd beoefend. Het was geen uitvinding in de enge zin van het woord, maar het werd stilaan overal en bijna tegelijkertijd in West-Europa als een logisch uitvloeisel van een reeds bestaande techniek uitgeoefend.

De oorsprong van de volksprent ligt in de religieuze kunst. De oudst bekende gedateerde houtsnede, van 1418, stelt een Madonna voor met vier heiligen. (Meertens, 1963: p.82)

Men hing deze prenten aan de wand en in het bijzonder boven de schoorsteenmantel, immers het middelpunt van het huis, waar ze als amulet dienst deden tegen ziekte, dood, bliksemingslag, brand en de duivel. De 15de-eeuwse volksprenten zijn allen zonder uitzondering van godsdienstige aard. Eerst later ontstonden daarnaast ook profane volksprenten met afbeeldingen die ontleend waren aan de wereldlijke literatuur zoals onder andere aan de volksboeken van Tijn Uilenspiegel (VG.26-631).

De oudste zijn uitsluitend in zwart afgedrukt, maar al in het begin van de 16de eeuw brengt men daarin nuanceringen aan, terwijl nog later de volksprent bij voorkeur met grove kleuren, al dan niet met de hand, beschilderd werd. Aanvankelijk schijnt men slechts van één blok, waarin men ook de tekst sneed, gebruik te hebben gemaakt. In Vlaanderen werd dit procédé nog tot in het begin van de 18de eeuw toegepast. In Holland daarentegen werkte men nog, sinds het midden van de 17de eeuw, uitsluitend met gescheiden blokken: een voor de plaat en een voor de tekst. (Meertens, 1963: p.82)

De oudste prenten die we kennen, uit de 15de eeuw, waren weliswaar bestemd voor een uitgebreid publiek, maar de meeste ervan staan op een hoog artistiek niveau. Ook in de latere eeuwen vinden we trouwens prenten van hoog artistiek gehalte, waarvan sommige door bekende kunstenaars gesigneerd zijn. De Meyer legt er dan ook de nadruk op dat het woord volk, in de samenstelling *volksprent*, op de bestemming van de prent duidt en niet op het al dan niet populaire of artistieke gehalte van de uitvoering of de inhoud. (De Meyer, 1962: p. 13)

Als het criterium van hogere kunst en volkskunst bepaald wordt door de bestemming, dan moeten de *Zonnebloemen* van Van Gogh, die als massaproduct in de handel worden gebracht, dus ook tot de volkskunst worden gerekend. Ik kan mij indenken dat De Meyer op dit punt hier niet verder ingaat.



maar ik wil het toch signaleren als een van de punten die een nadere overweging zouden verdienen.

De schrijver De Meyer heeft zijn onderwerp beperkt tot de volksprent die op de handpers werd gedrukt en eventueel met de hand werd gekleurd. De industrieel gereproduceerde prenten, die in de tweede helft van de 19de eeuw opkwamen, heeft hij buiten beschouwing gelaten, hoewel deze evengoed volksprenten zijn.

De Meyer heeft alle prenten die hem onder ogen zijn gekomen, systematisch geordend naar de onderwerpen. Hij komt daarbij, in het derde en laatste deel over iconografie, tot een indeling in godsdienstige, historische, allegorische, satirische, literaire, didactische en documentaire onderwerpen.

Men zou zich afzonderlijke studies kunnen indenken over bijvoorbeeld de heiligenverering in de volks- en kinderprent, het volksgehoof, het sprookje, het sociaal-economisch en het emblematisch karakter van de volksprent, de volks- en kinderprent als bijdrage tot de kennis van de mode en de volksdrachten, (25) de invloed van de middeleeuwen, de Franse, Duitse en Engelse letterkunde op de volks- en kinderprent, de kinderprent in dienst van de opvoeding. Dit zijn maar enkele voorbeelden. De volksprent en de kinderprent behoren tot de volkskunst. Er is nauwelijks een andere uiting van de volkskunst te noemen die zo een grote omvang heeft gehad. Deze uitingen van volkskunst zijn natuurlijk voor onze kennis van het volksleven zelf, waarvan ze de weerslag geven, een belangrijke bron. Ze bieden inzicht in oude gebruiken, de levensloop en het huiselijk leven.

De nagelaten handschriften van drukkers en boekverkopers van Gent bewijzen dat in de 17de eeuw in Gent reeds een drukke handel in allerlei prenten bestond. (Cat. Tent., Van Bost, 1996: p. 7)

De meeste drukkerijen hadden het wel lastig zich staande houden, omdat de uitgave van boeken een kostelijke onderneming was en het drukken van boeken maar traag gebeurde. Men wierp zich dus op het soort populair drukwerk, dat geen zware arbeidskosten met zich meebracht, dat met een minimum aan papier op de markt kon gebracht worden en dat bij Jan en alleman ingang vond, gezien de kleine kostprijs.

In de 19de eeuw was Turnhout (26) in de provincie Antwerpen, het centrum van de Vlaamse volksprentindustrie. Het gebruik van het machinaal vervaardigde papier in de jaren veertig van die eeuw, luidde het verval van de traditionele kinderprent in. De verandering van de houtsnede door lithografie had niet het beoogde resultaat. De volksprent ontleende haar bekoorlijkheid immers juist aan haar primitiviteit.

Na de Tweede Wereldoorlog was er voor de verkoop van losse prenten hoegenaamd geen belangstelling meer. De beeldroman heeft de volks- en kinderprent volkomen verdrongen. (Meertens, 1963: p. 8-4)

In het volkskundemuseum te Gent zijn vierendertig houtblokken bewaard, die in vorige eeuwen gediend hebben voor het drukken van volksprenten, speelkaarten, nieuwjaarwensen en een Driekoningenkroon. Deze verzameling is bekend onder de naam: het Fonds Vanderhaeghen, (27) omdat zij afkomstig is van de Gentse drukkersfamilie Vander Haeghen die deze houtblokken omstreeks 1865 verkocht heeft aan het Gentse stadsbestuur. (Vander Haeghen, deel 5, 1865: p. 472)

Voor welke uitgever die blokken werden gesneden, is niet met zekerheid te achterhalen. Ze waren het bezit van de familie Vander Haeghen maar aangezien drukkers hun werken ook uitwisselden en overerfden, bestaat de mogelijkheid dat verschillende drukkers ze hebben gebruikt.



Het is mogelijk, maar geheel niet zeker, dat de vroegere eigenaars van de *Gazette van Gent* ook eigenaars geweest zijn van de bewaarde houtblokken. Namen als deze van Judocus Begyn en Michiel de Goesin, drukkers die talrijke volksboeken, almanakken en Driekoningenbrieven hebben uitgegeven, maken deze veronderstelling zeer aannemelijk. (De Meyer, 1962: p. 158)

Er is slechts een enkele originele prent bewaard, gedrukt met één van de houtblokken van het Fonds Vanderhaeghen en dan nog zonder naam of drukkersadres. De broosheid van het materiaal waaruit de prenten en houtblokken werden vervaardigd, is er de oorzaak van dat van die van vóór het midden van de 18de eeuw er maar weinig bewaard zijn gebleven.

Kort nadat deze blokken in het bezit gekomen waren van de stad Gent, werden dan ook gauw enkele afdrucken van gemaakt. Een bijna compleet stel van deze afdrucken bevindt zich in de collectie Waller van het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

Naast het Fonds Vanderhaeghen werden er zeker nog andere volksprenten in Gent gedrukt en verkocht, maar het grootste aantal blijkt verdwenen en niemand heeft tot hertoe getracht een iconografie op te stellen in verband met de Gentse prenten met al de gegevens die nog in handschriften, nota's of drukwerken genoteerd of vermeld worden.

Enkel Ferdinand Vander Haeghen heeft in zijn *Bibliographie gantoise* al de hem bekende drukken opgetekend. We vermoeden dat zich hieronder een aantal titels bevinden die ons een volksprent aanduiden. In zijn standaardwerk heeft Ferdinand Vander Haeghen enkel de drukken behandeld hem bekend vóór 1865. Nadien zijn er nog veel prenten gedrukt en we hopen dat in de komende jaren de Gentse iconografie meer en beter bestudeerd en bekend wordt.

Besluit

Om een relatie te leggen tussen enerzijds de wisselvalligheid en de op- en neergang van de drukkerij Vander Haeghen en anderzijds de economische en sociale fluctuaties te Gent, geloof ik dat de tijd daarvoor nog niet gekomen is. Onvoldoende archivalisch onderzoek, de voornaamste zwakte van mijn overzicht, kan een synthese niet goedmaken. Wel probeer ik een verband te zoeken tussen de boekdrukkerij en de talrijke overheidsinstellingen in de vorm van ordonnanties.

Ik heb eveneens gepoogd een algemene bibliografie van regelmatig gebruikte werken aan te bieden, maar deze lijst werd uiterst beknopt gehouden want overdaad schaadt. Vele bibliografische referenties brengen niet altijd iets bij, want heel dikwijls wordt steeds hetzelfde hernomen.

BIBLIOGRAFIE

Antheunis, G. et al. *Focus op Fotografie. Fotografie te Gent van 1839 tot 1940*. Gent, Miat, 1987.

Capiteyn, André e.a. *Museum Arnold vander Haeghen: Het Chineses salon*. Gent, Stad Gent, Dienst Culturele Zaken, 1991.

Capiteyn, André (red.). *Interbellum in Gent*. Gent, Stadsarchief, 1995.

Cat. Tent. *Tentoonstelling van het Boek*. Gent 2-31 juli 1904. Gent, Vander Haeghen, E. 1904



Cat. Tent. *Gentse Drukwerken uit de verzamelingen van het Gentse Museum voor Volkskunde*. 20 juli tot 1 sept. 1974. Gent, Museum voor Volkskunde, 1974.

Cat. Tent., Van Bost, Frans. *Gentse volksprenten 17e en 20e eeuw*. Gent 20 juli-1 december 1996. Gent, 1996.

De Bens, Els. *De pers in België, het verhaal van de Belgische dagbladpers. Gisteren, vandaag en morgen*. Tielt, Lannoo, 1997.

De Bleecker, Marcel (red.). *Binnen de poorten van Gent*. Gent, 1999.

De Herdt, R. *Het Museum Arnold Vander Haeghen*. Gent. Stadsarchief, 1989.

De Meyer, Maurits. *De Volks- en Kinderprent in de Nederlanden van de 15e tot de 20e eeuw*. Antwerpen/Amsterdam, Standaard Boekhandel, 1962.

Denys, L. *Over letters, boeken en prenten*. Antwerpen. Plantin-Moretus, 1989.

De Smedt, F. *Uit de geschiedenis van de pers. Korte gegevens over het algemeen, het nationaal en het Gent's dagbladwezen*. Gent. Algemene Belgische persbond, 1951.

[Geiregat, P.] *Historiek der "Gazette van Gent"*. Gent, 1899. (Uittreksel van de "Gazette van Gent" van 2 januari 1899; in brochurevorm heruitgegeven onder de titel: *Geschiedenis der "Gazette van Gent"* in 1905 en 1906) Gent: Arnold Vander Haeghen.

Guibertus, M. *Merkwaardige uitvindingen Deel 1. Het papier, de boek- en steendrukkunst*. Oostakker: Beroepsschool Glorieux, 1908.

Lebeer, Louis. *De Vlaamse houtsnede*. St. Baafs-Brugge, Excelsior, 1927.

Liebrecht, Henri (red.). *Histoire du livre et de l'imprimerie en Belgique des origines à nos jours*. 6 delen. Brussel. Musée du livre, 1923-1924.

Machiels, J. *De Boekdrukkunst te Gent*. In: *Gent, Drieëndertig jaar kunst en cultuur*. Deel 2. Gent. Snoeck-Ducaju & zoon, 1975.

Machiels, J. *De boekdrukkunst te Gent tot 1560*. In: *Bijdragen tot de bibliotheekwetenschap*. Deel 7. Gent: Universiteit Gent, 1994.

Meertens, P.J. *De volks- en kinderprent*. *Volkskunde*. 64e jaargang (1963), nummer 2: pp.81-87.

Ollivier, H. (red.). *Met licht geschreven. Foto's uit een eeuw dagelijks leven*. Gent: Bijdragen Museum van de Vlaamse Strijd nr. 12, 1994.

Plechtige Herdenking Ferdinand Vander Haeghen, gewezen hoofdbibliotheecaris van de Gentse Universiteitsbibliotheek, bij de vijftigste verjaring van zijn overlijden 12 december 1963. Gent, RUG, 1965.

Rogghé, Willem. *Gedenksbladen*. Gent. J. Vuylsteke, 1898.

Rouzet, Anne. *16e eeuwse drukkers in onze provincies*. Brussel. Koninklijke bibliotheek Albert I, 1975.

Siffer, A. *S.a. Schrijven en drukken: beknopt geschiedkundig overzicht* in Cat. Tent., 1904. Tentoonstelling van het Boek, Gent 2-31 juli 1904. Gent, Vander Haeghen, E.

Simons, Ludo. *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen. Deel 1 (van 2): de 19 de eeuw*. s.l., Tielt/Wesep, Lannoo, 1984.

Stevens, Roger. *De fotogravure. Tijdschrift voor geschiedenis van techniek en industriële cultuur*. 1989, Deel 26: pp.43-53.

Stroobants, A. *Onder de pers. Berichten uit de Dendermondse drukkerswereld*. Dendermonde. De Hauwere-Huau, 1993.

Vander Haeghen, Ferdinand. *Bibliographie Gantoise: recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850)*. 7 delen. Gent. Eugeen Vander Haeghen, 1858-1869.

Van der Linden, Fons. *De grafische technieken*. Schoten/De Bilt, Cantecler, 1979.

Van de Wiele, Johan. Gentse drukkers en drukkerijen. *Tijdschrift voor geschiedenis van techniek en industriële cultuur*, 1989. Deel 25: pp. 3-21.

Voordeckers, E. *Een dubbelganger van de Gazette van Gent in 1795*. Overdruk uit Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde. Gent, 1963.

Voordeckers, E. *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)*. Leuven/Parijs, Nauwelaerts, 1964.

NOTEN

1. De naam Vander Haeghen wordt soms ook "Vanderhaeghen" gespeld.
2. Deze twee mappen met brieven zijn bewaard onder het nummer HS 3340.
3. Désiré-Jean Vander Haeghen was hiervan erelid.
4. Zij was de dochter van geneesheer E. Hulin. (Plechtige Herdenking, 1963: p.61)
5. Hij was één van de eersten die een auto in hun bezit hadden. Hij was rijk en bezat zelfs vier auto's. Er zijn postkaarten van zijn garage gemaakt.
6. Arnold en zijn oom Hyacinthe Vander Haeghen waren stichtende leden van de Gentse afdeling. Ze waren de eerste Gentse persfotografen. Zij konden hun werk nog wel niet afdrucken met behulp van de drukpers. De eerste fotograaf van Gent werd pas in het jaar 1924 opgericht door Van Uffelen. (Stevens, 1989: p.53)
7. Het woord "gazette" komt van het "gazetta" of de naam van het muntstuk dat in Venetië als betaalmiddel diende voor een berichtenblad. (De Smedt, 1951: p.15)
8. Op 1 januari 1867, de tweehonderdste verjaardag van het blad, werd door D.J. Vanderhaeghen een nadruk van dat oude nummer gemaakt in fotolithografie.
9. Het Comité was net als de stichter van de dubbelganger van de "Gazette", voorstander van de Franse republiek. Slechts de echte "Gazette" vermeldt de voortdurende Franse opeisingen van voedingswaren, kleren, metalen, paarden en wagens, enz., waardoor de stad onophoudelijk werd geteisterd.
10. Gazette van Gend. Algemeen Staetkundig en Aenkondigingsblad.
11. Gazette van Gend en van de provincie Oost-Vlaenderen. Algemeen Staetkundig- en Aenkondigingsblad.
12. De houten drukpers van het Huis van Alijn vertoont een metalen plaat met de inscriptie "Gazette van Gent". Het is mogelijk dat deze drukpers sinds dat jaar werd gebruikt.
13. Deze man leefde van 1804 tot 1859. Hij was een Gentse stadsarchivaris en befaamd gelegenheidsdichter die zich inzetten voor de Vlaamse onvoedingsstrijd.
14. Hij zou zogezegd de *Geschiedenis der Gazette van Gent* hebben geschreven, maar dat is niet zeker aangezien dat boek in 1905 verscheen en hij reeds in 1902 was gestorven.
15. Het archief van dit dagblad bevindt zich in het Rijksarchief te Beveren. In het Liberaal Archief te Gent zijn handschriften erover bewaard, met betrekking op Vander Haeghen.



16. Er zijn meer dan twintig tischebakken met handschriften van en voor Ferdinand Vander Haeghen. Er zijn ook twee mappen terug te vinden met brieven van en naar de familie Vander Haeghen. Die mappen zijn geklasseerd onder het nummer HS 3340.
17. De diligence is het vroeger geregeld tussen twee plaatsen rijdend rijtuig voor personen- en postvervoer.
18. Deze volksprent is te koop in het Huis van Alijn. Andere prenten die we er kunnen kopen zijn: Sint Anna (Afb.16), Drie Koningen (Afb.17), Sint-Rochus (Afb.18), "Boerenkermis" (Afb.19) en "Misère de la gairre" (Afb.20).
19. Xylografie betekent het drukken met houten lettertekens of platen. Vandaar geldt het als synoniem voor houtsnijkunst en xylograaf voor houtsnijder.
20. Een blokboek is een boek samengesteld uit houtsneden die afbeeldingen en/of tekst bevatten en die met de blanco achterkant tegen elkaar worden geplakt en ingebonden.
21. Langshout is hout dat in de lengterichting uit de boomstam is gezaagd, gebruikt bij de houtsnede. Hout van vruchtbomen als kerselaar, appelaar en vooral perelaar komen in aanmerking.
22. Hij drukte de eerste muzieknoten van Gent.
23. In het MIAT bevindt zich een gelijkaardige houten handdrukkers. Deze vertoont een bleau-degel. Het is afkomstig uit de 18de eeuw en het was in het bezit van de "Gazette van Gent". Deze drukpers is in bruikleen van het Volkskunde Museum van Gent.
24. In 1795 komt Jacques De Porre voor het eerst voor in de Wegwijzer der Stad Gent als fabrikant van speelkaarten.
25. Houtblok met inventarisnummer VG. 26-623 vertoont acht afbeeldingen van bedelaars en muzikanten in klederdracht van omstreeks 1600.
26. Omstreeks 1815 begint de activiteit van de uitgever P.J. Brepols, in 1833 die van de firma Glenisson & Van Genechten, het jaar daarop die van de firma Wellens en Delhuvence.
27. Een beknopte beschrijving van het Fonds Vanderhaeghen vinden we terug in de tentoonstellingscatalogus van "Gentse volksprenten", Van Bost, 1996: pp.10-12.